

Jarosław WENTA
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Instytut Historii i Archiwistyki

Księgi polskiej kancelarii koronnej i książęcej szczecińskiej w bibliotekach Lüneburga, Hanoweru i Giessen z biblioteki Oxenstiernów*

Początki miejskiej biblioteki w Lüneburgu wiąże się na ogół z działaniami rady miasta i pomieszczeniem w Ratuszu¹. W XVI w. księgozbiór został powiększony poprzez przejęcie biblioteki klasztoru franciszkanów oraz darowizny obywateli miasta. W 1685 r. zdecydowano o otwarciu publicznej biblioteki i powierzono jej kierownictwo miejskiemu sekretarzowi Janowi Waltherowi (1685–1695). Przyjmuje się, że w tym czasie zasób biblioteki był powiększany poprzez zakupy. Do największych nabytków należała biblioteka pastora Chrystiana Rikemanna (1616–1695). Za czasów bibliotekarza Jana Henryka Büttnera (1709–1744) miasto otrzymało bibliotekę rodziny Witzendorff i aptekarza Adama Emanuela Selliusa. Rok 1720 przyniósł książki z prywatnej biblioteki burmistrza Tobiasza Reimera (1653–1716). Büttner stworzył też pierwszy katalog opisujący bibliotekę według repozytoriów. Czasy Büttnera, to zarazem okres najbardziej dynamicznego rozwoju zasobu biblioteki. Wydatnie powiększył się jej zasób dopiero w 1852 r. poprzez przejęcie biblioteki Akademii Rycerskiej w Lüneburgu, ocenianej wtedy na 18 tys. tomów, z czego 14 tys. weszło w posiadanie biblioteki miasta. Pożar z 29 XII 1959 r. zniszczył 1/3 zbioru XVI–XIX-wiecznych druków².

Opis rękopisów zawdzięczamy Martinowi Wierschinowi, Irmgard Fischer i Marlis Stähli³. Nas będą interesowały przede wszystkim Miscellanea i Historica z tego zbioru. Pisząc o genezie interesującego nas zasobu Wierschin wskazał na bibliotekę rady, klasztoru franciszkanów oraz Akademii Rycerskiej. Ogólnie pisał o spuściznach i darowiznach⁴.

W skład zasobu rękopiśmiennego biblioteki wchodzi dwa rękopisy związane z polską kancelarią koronną⁵.

* Niniejszy artykuł jest częścią projektu „Księgi polskiej kancelarii koronnej i Bogusław Filip Chemnitz”, realizowanego dzięki stypendium Fundacji Andrew W. Mellon w Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Odnalezione księgi kancelarii koronnej zostaną opublikowane w postaci sumariuszy.

¹ Por. G. Hopf, *Lüneburg 1 Ratsbücherei*, w: *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*, Bd. 22, Niedersachsen H–Z, hrsg. v. P. Raabe, Hildesheim–Zürich–New York 1998, s. 126–132.

² Ibid.

³ *Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg*. (1) *Miscellanea und Historica*, bearb. v. M. Wierschin, Wiesbaden 1969; (2) *Die theologischen Handschriften 1. Folioreihe*, bearb. v. I. Fischer, Wiesbaden 1972; (3) *Die theologischen Handschriften Quartoreihe. Die juristischen Handschriften*, besch. v. M. Stähli, w: *Mittelalterliche Handschriften in Niedersachsen*, H. 4, Wiesbaden 1981.

⁴ *Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg*. (1), s. IX–XIII.

⁵ Por. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespolach*. I. *Archiwa Dawnej Rzeczypospolitej*, wyd. 2 pod red. J. Karwasińskiej, Warszawa 1975, s. 27–62; I. Sułkowska–Kuraszowa, J. Wejchertowa, *Księgi Poselskie (libri legationum) Metryki Koronnej*, „Archeion” 48, 1968, s. 61–73; W. Krawczuk, *Metryka Koronna za Zygmunta III Wazy*, Kraków 1995; tenże, *Sumariusz Metryki Koronnej. Księga wpisów podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635*, Kraków 1999.

Ms. Hist. C 2° 32, 30 x 19,5 cm, 428 karty, oprawne w pergamin. Na karcie 1r napis: *Stanislai Lubienski abbatis Tinctensis liber proprius* i inną ręką: *Stanislaus Lubienski episcopus Plocensis regiae cancellariae testamento legauit*. Na tom składa się korespondencja króla Polski i Szwecji Zygmunta III Wazy z cesarzem i papieżem, królami, świeckimi i duchownymi książętami Europy, dostojnikami kościelnymi, z Portą Otomańską, tureckimi paszami i wezyrami, chanem krymskim, polskimi duchownymi i świeckimi dostojnikami. W skład tomu wchodzi ponadto memoranda i mowy posłów na polskim dworze, odpowiedzi, umowy i przywileje. Obejmuje on lata 1590, 1597–1601. Język tomu jest łaciński, częściowo też polski.

Ms. Hist. C 2° 33, 30,5 x 19,5 cm, 545 kart, oprawny w białą skórę, na oprawie wypalone inicjały DH. Także na niej niewyraźny napis *Liber legationum... 1714*. Tom jest spisany przez wiele rąk. Na stronie tytułowej napis (1r): *Illustri et magnifico Joanne de Zamoschie, Belzen, Kniszineń Zamechensique capitaneo, cancellariae regni gerente, oraz: Liber legationum aliorumque negotiorum externorum, ab Anno M. D. LXXVIII. Ad dies Junii ultimos anni 1579*. Cały tom podzielony jest na działy: *Caesarea* (1548–82), *Romana et Italica* (1579–1581, 1583); *Caesareana* (1576–1577); *Romana* (1576–1577); *Romana, Italica* (1549, 1570, 1577–1579, 1581); *Saxonica* (1578–1581); *Prussica, Brandenburgica* (1576–1578); *Brandenburgica* (1578–1579, 1581, 1589); *Juliacensia* (1578–1579); *Prussica. Hansae civitatum Prutenicarum* (1548–1580); *Livonica. Curlandica* (1576–1577); *Curlandica. Livonica* (1578–1579); *Curlandica* (1579); *Britannica* (1618/1619); *Danica* (1578–1581); *Holsatiensia* (1578); *Svedica* (1576–1577); *Svedica* (1577–1581); *Pomeranica* (1576–1577); *Pomeranica* (1578–1581); *Turcica. Tartarica. Walachica* (1576–1578) *Turcica. Moldavica. Tartarica* (1578, 1581); *Silesiensia. Lignicensia* (1578–1581); *Gallica* (1576–1579); *Belgica* (1578); *Anglicana. Lubicensia et Anseaticarum* (1577–1581); *Litterae Fidei. Plenipotentiae. Literae universales inquisitionum. Formulae* (1578–1581); *Ab archiepiscopo Moguntino. A comite Frisiae a Palatino Rheni. Ab electore Treuirensi. A Ferdinando archiduce Austriae* (1578, 1580); *Rex ad privatos. Privati ad regem* (1578–1581); *Zamoscianae literae ad principes et illustrium virorum. Ad illustrissimum dominum Joannem Zamoi-sky cancellarium regni Poloniae missae* (1577–1581); *Zamoscianae literae ad principes, et illustres viros missae* (1579–1581)⁶.

Działy zawierają korespondencję polityczną i prywatną, pisma uwierzytelniające, umowy, przywileje, umowy i memoranda, petycje, instrukcje dla polskich posłów, a także odpisy pism obcych w sprawach polskich oraz jeden druk sygnowany przez Stanisława Łubieńskiego. To, co łączy oba tomy to niewątpliwie osoba Stanisława Łubieńskiego (1573–1640), od 1591 r. sekretarza królewskiego, także w czasie pobytu króla w 1593 r. w Szwecji, gdzie prowadził poufną korespondencję. Ponownie na urządzie sekretarza pojawił się w 1606 r. Dla nas jest istotne, że w 1613 r. zlecono mu uporządkowanie archiwum na zamku krakowskim, a w 1620 r. za inspiracją królewską zajmował się sprawami śląskimi. Przejawiał kompetencję także w sprawach szwedzkich, m.in. na sejmie w r. 1626. Należał do najlepiej wykształconych biskupów okresu potrydenckiego. Znane są jego zainteresowania historyczne oraz dzieła publikowane (z wyjątkiem zaginionej historii panowania Zygmunta III) w 1643 r. w Antwerpii jako *Opera Posthuma*⁷. Według wydawcy katalogu rękopisy miały trafić do biblioteki rady miasta Lüneburga jako część spuścizny po Bogusławie Chemnitzu (1605–1678), prawniku i historyku po studiach w Jenie i Rostocku. Chemnitz, służący od 1627 r. jako żołnierz, po wyłączeniu Gustawa Adolfa w Niemczech wstąpił do armii szwedzkiej, najpierw jako kapitan, później od 1637 r. działał w administracji wojskowej. Luteranin pod silnym wpływem kalwinizmu, zajmował się polityczną publicystyką oraz historiografią. W 1642 r. otrzymał Chemnitz od kanclerza Axela Oxenstierny zadanie opisanie udziału Szwedów w wydarzeniach wojennych w Niemczech. W 1644 r. został uznany oficjalnym szwedzkim historiografem. Pierwsza i druga część dzieła została opublikowana, trzecią i czwartą wydrukowano dopiero w 1855 r. Opisy kampanii sięgają roku 1641. Wiemy, że przygotowywał piątą i szóstą część dzieła, po których pozostały tylko ślady. Jest ważne,

⁶ Por. *Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg*. (1), s. 174–178.

⁷ W. Czapliński, *Stanisław Łubieński*, PSB, t. 18, 1973, s. 498–501.

że od 1644 r. Chemnitz korzystał bez problemów ze szwedzkich archiwów, teoretycznie więc mógłby wejść w posiadanie interesujących nas tomów⁸.

Wydawca przypisywał spuściznie po Bogusławie, Filipie Chemnitzu 15 tomów, w tym prócz określanych jako *Palatina*, *Brunswicensia* także *Pomeranica*. Traktował je przy tym jako tomy zawierające zebrane przez Chemnitza materiały.

Ms. Hist. C 2° 24 32 x 21 cm, 560 kart, oprawny w półpergamini. Na grzbiecie napis ręką XVIII w.: *Pomeranica II*. Zawiera m.in.: Tomasza Kantzowa *Kronikę pomorską*, wykaz margrabiów i elektorów brandenburskich, kronikę królestwa Norwegii w tłumaczeniu z norweskiego na duński, dzieje miasta Stralsundu (1230–1510), opis podróży księcia Pfalz–Neuburg przez Niemcy, Francję, Anglię, Holandię, antypapieski i antyhiszpański pamflet z 1628 r. w sprawie wojny w *Niederlandach*, traktat w sprawie rokowań pokojowych z królem Hiszpanii, listy i pełnomocnictwa księcia pomorskiego Jana Fryderyka, pisma Joachima Fryderyka, margrabiego brandenburskiego oraz Fryderyka IV z Palatynatu, cesarza Rudolfa II (1599), cesarskie propozycje dla sejmiku Rzeszy w Regensburgu 1608 r.

Ms. Hist. C 2° 25 32 x 20 cm, 690 kart, oprawa j. w. Na grzbiecie napis: *Pomeranica III*. Zawiera: odpisy przywilejów dla pomorskiego rycerstwa, stanów, miast, umowy, m.in. pięciu synów księcia Filipa I pomorsko-wołgojskiego w sprawie dziedziczenia, hołdy i przysięgi lenne; rejestry dokumentów i umów, instrukcje dla przedstawicieli księcia na kapitułę w Kamieniu Pomorskim, koncepty pism, m.in. Martina Chemnitza, ojca Bogusława Filipa, kanclerza w Szczecinie, także z notami świadczącymi o osobistym zaangażowaniu kanclerza w załatwiane sprawy, jak np. w spory z Meklemburgią na sejmiku Rzeszy w Regensburgu w 1613 r. oraz jego mowa w tymże sejmiku, wyroki sądu dworskiego. Tom obejmuje lata 1317–1618.

Ms. Hist. C 2° 26 32 x 20 cm, 400 kart, oprawa j. w. Na grzbiecie napis ręką j. w. *Pomeranica IV*. Zawiera opinie sprawach spornych między książętami pomorskimi a miastami Stralsund i Greifswald, prawników i wydziałów prawniczych uniwersytetów w Lipsku, Tybindze, Greifswaldzie, odpisy przywilejów z lat 1246–1435, wyroki i ugody w sprawach księcia ze Stralsundem, umowy między księciem a Stralsundem i Greifswaldem w sprawie przywilejów miejskich. Daty pism sięgają 1611 roku.

Ms. Hist. C 2° 28 32 x 20 cm, 443 karty, oprawa j. w. na grzbiecie napis ręką XVIII w.: *Stralsund contra Pommern VI* oraz sygnatura 93 z XVII w. Zawiera relację i opinię prawną wydziału prawniczego nieokreślonego bliżej uniwersytetu w sprawach księstwa pomorskiego przeciw Stralsundowi, druki stralsundzkie w sprawach rajców miejskich i ich restytucji, protokół i listy w tej sprawie, listy kanclerza Daniela Ruge do Marcina Chemnitza, korespondencję Marcina Chemnitza jako kanclerza pomorskiego z miastem Stralsundem, instrukcje i polecenia książęce dla pełnomocnika w rokowaniach ze Stralsundem. Tom obejmuje lata 1612–1619.

Ms. Hist. C 2° 29, 32 x 20 cm, 502 karty. Na grzbiecie napis: *Pomeranica VII*, oprawa j. w. Tom zawiera akta sporu między miastem Stargardem a Gabrielem Hindenburgiem, szczególnie zaś opinie prawne wydziałów prawniczych uniwersytetu w tej sprawie, przywileje Bogusława X dla rodziny von Hindenburg, odpowiedzi na supliki miasta z kancelarii książęcej, opinie kanclerza Martina Chemnitza w tej sprawie. Zakres chronologiczny pism 1616–1619.

⁸ F. H. Schubert, *Chemnitz*, NDB (*Neue Deutsche Biographie*), Bd. 3, s. 198–200; F. Weber, *Chemnitz Bogislaus Phillip*, ADB (*Allgemeine Deutsche Biographie*), Bd. 4, s. 114–118; F. Weber, *Hippolitus a Lapide*, „Historische Zeitschrift” 29, 1873, s. 254–306; F. Gallati, *Der Königlich Schwedische in Teutschland geführte Krieg des Bogislaw Phillip von Chemnitz und Seine Quellen*, Frauenfeld 1902; *Königlichen Schwedischen in Teutschland geführten Krieges erster Theil [...] durch Itziger Königl. Mayt. zu Schweden Historiographum, Bogislaff Philipp von Chemnitz*, Alten Stettin 1653, Th. 2, Stockholm 1653, Th. 3–4, Stockholm 1855.

Ms. Hist. C 2° 30, 32 x 20 cm, 643 karty, oprawa j. w. Na grzbiecie napis XVIII-wieczną ręką: *Acta Pomeranica contra Ord. Joan.: Stettin contra Frankf. etc.* Niżej ręką XVII-wieczną sygnatura 38. Tom zawiera kopie pism m.in. w sprawie między joanitami a księciem Filipem Juliuszem wołgojskim, opinie prawniczych wydziałów uniwersytetów z Tybingi i Lipska oraz Martina Chemnitza, opinie wydziału prawniczego uniwersytetu w Rostocku w sporze między miastami Szczecinem i Frankfurtem, pisma w sprawach o dziedziczenie, pisma sądu Rzeszy w Spirze⁹. Obejmuje lata 1547–1608.

Rękopisy te mają niewątpliwie kancelaryjne pochodzenie. Ważną poszlaką dodatkowo uzasadniającą tę tezę jest nota w Ms. Hist. C 2°28: *libellus articulatus a domini Chemnitz conceptus*. Marcin Chemnitz (starszy), drugi syn teologa Marcina Chemnitza (1561–1627) studiował w Lipsku, Helmstädt i Frankfurcie/O. Od 1593 r. był w służbie księcia pomorskiego Bogusława XIII. W 1603 r. książę mianował go kanclerzem i tajnym radcą. Swoje urzędy zachował także pod następnym z książąt pomorskich Filipie II. Po jego śmierci (1619) wstąpił jako kanclerz w służbę księcia Fryderyka z Holstein-Gottorp, a w 1624 r. udał się do Szlezewiku¹⁰.

Nie ma żadnej wątpliwości, że w ciągu XVIII w. grupa rękopisów Ms. Hist. C 2° 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 39 była razem przechowywana. Świadczą o tym napisy na grzbietach woluminów *Palatina*, *Brunsvicensia*, *Pomeranica* od II do VII i *Varia*. Wspólny los miały te rękopisy co najmniej o połowy XVII stulecia. Należy zgodzić się z wydawcą katalogu, iż około 1650 r. zostały one przejrane, sfoliowane i zaopatrzone w sumariusze. Jest możliwe, że osobą, która weszła w posiadanie tych rękopisów był sam Bogusław Filip Chemnitz. Świadczą o tym znalezione przez wydawcę noty w sumariuszu Ms. Hist. C 2° 25: *Bedencken patris an H. Bugslaff gericht, wie S. F. G. bei antretung der Stetinischen regierung, mit den Vorigen H. bedienten zu halten; Patris p. m. ein rathen an H. Bugislauff gericht, was Vor und bei antretung der Stetinischen regierung, mit den Vorigen H. bedienten zu halten; Patris p. m. ein rathen an H. Bugislauff gericht, was Vor und bei antretung der Stetinischen regierung in acht zunehmen; Patris p. m. oration, wie er Von Keiser Matthia die lehen wegen Pommern empfangen*. Podobnie jest w Ms. His. 2° 28.

Najprawdopodobniej nasze rękopisy nigdy nie trafiły do archiwum w Szczecinie, zabrane przez Martina Chemnitza najpierw do Holstein-Gottorp a później do Szlezewiku. W ręce Bogusława Filipa trafić mogły jako część spuścizny po ojcu¹¹. Do tej grupy należy dołączyć niewątpliwie Ms. Hist. C 2° 23. Rękopis zawiera m.in. dzieła Walentyna von Eickstedt (*Epitome Pomeraniae*, *Genealogia ducum Pomeraniae*, *Ordo principum Rugiae*, *Catalogus episcoporum Caminensium*, *Descriptio totius Pomeraniae brevis*), traktaty pokojowe Szwecji z Lubeką i Danią, katalog biskupów kamieńskich, tablice genealogiczne książąt pomorskich. Rękopis powstał w końcu XVI — początku XVII w. W połowie XVII w. znajdował się w posiadaniu osoby, która interesowała się prawami królów szwedzkich do Pomorza. Tablice genealogiczne książąt pomorskich (nieukończone — brak imion!) w jednym przypadku w bocznej gałęzi kończą się herbem Szwecji (trzy złote korony). W XVII w. rękopis wchodził w skład tego samego zespołu archiwalnego czy biblioteki co Ms. Hist. C 2° 30, ponieważ nosi podobną jak ten rękopis XVII-wieczną sygnaturę „72”. Ms. Hist. C 2° 30 nosił tam sygnaturę „38”. Jest istotne, że Ms. Hist. C 2° 21 *Palatina* jest zbiorem pism, nie posiadających kancelaryjnej przeszłości. W jego skład wchodzi m.in. pisma należące do Henryka Husan, profesora praw w Jenie, w służbie książęcej w Weimarze, w 1565 r. posługującego w sprawach Wilhelma von Grumbach do Wiednia i do cesarza, od 1567 r. kanclerza i tajnego radcy Jana Albrechta, księcia Mecklemburgii, w latach 1574–1587 syndyka w Lüneburgu¹². Listy Wilhelma von Grumbach oraz Jana Fryderyka von Sachsen opatrzył zapiską: *dieses habe ich gedruckt*¹³. Listy te wydrukował w 1567 r.

⁹ *Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg*, s. 141–153, 163–172. Tam dokładne opisy zawartości rękopisów.

¹⁰ Por. B. Steffenhagen, *Chemnitz Martin*, ADB, Bd. 4, s. 118.

¹¹ Por. *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, Warszawa 1964, s. 9–17, 30–48.

¹² Por. H. Husanus, *Deutsches Biographisches Archiv*.

¹³ *Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg*, s. 121, 125.

W ręce Bogusława Chemnitza mogły trafić *Palatina* jako część szwedzkich łupów wojennych, lub jako część spadku po Martinie Chemnitzu. Jako część spadku otrzymał Bogusław Chemnitz Ms. Hist. C 2° 22 (*Brunsvicensia*), który niewątpliwie należał do Martina Chemnitza¹⁴. Do tej grupy rękopisów trzeba zaliczyć ponadto Ms. Hist. C 2° 31 z pierwszej połowy XVII w., który zawierał *Kronikę pomorską* Tomasza Kantzowa (?). Nazwisko „Kantzow” naniesione w tytule jako „Ranzow” poprawiono następnie inną ręką. Nazwisko domniemanego autora: „Thomae Ranzovii” zostało przy tym nadpisane inną, późniejszą ręką niż tytuł, tą samą co w Ms. Hist. C 2° 24.

Niewątpliwie ważne są losy spuścizny po Martinie i Bogusławie Filipie von Chemnitz. Bibliotheca Danica rejestruje przedstawicieli tej rodziny czynnych od połowy XVII w. (Chrystian) przez lata 50–60-te i 70-te XVIII w. (Krzysztof–Mateusz — medyk, Jan Hieronim — kaznodzieja) aż po przełom XVIII/XIX w. (Martin we Flensburgu). Znany jest katalog aukcyjny biblioteki rodziny Chemnitzów wydany we Flensburgu w 1781 r.¹⁵ Wiemy, że odziedziczona po Martinie Chemnitzu biblioteka znajdowała się do 1678 r. w dworze w Hallstadt, podarowanym przez kanclerza Axela Oxenstiernę Bogusławowi. Losy biblioteki po jego śmierci są nieznane. Jest możliwe, że razem z dobrami Hallstadt znalazła się ona w posiadaniu Oxenstiernów, najprawdopodobniej Gabriela Tursona¹⁶. Tomy przypisywane bibliotece Bogusława Filipa Chemnitza zostały wymienione w opublikowanym w 1858 r. wykazie rękopisów biblioteki miejskiej w Lüneburgu¹⁷. Pierwszy ich opis znajdujemy u Jana Ludwika Levina Gebhardiego, który w 1762 r. sporządził wyciągi z dokumentów i rękopisów dotyczących księstwa Lüneburg. W dziele Gebhardiego znajdujemy prócz naszych rękopisów ponadto kilka niezachowanych opisanych w nim jako *Consilia varia* tyczące się miasta Rostock, sprawy Gabriela Hindenburga przeciw miastu Stargard (1619) oraz dwa tomy bliżej nieopisanych akt (1619) tyczące się tegoż miasta¹⁸.

Odnosnie obu rękopisów pochodzących z polskiej kancelarii koronnej należy zauważyć, że na marginesie dzieła Gebhardiego znajduje się zapiska późniejszą ręką informująca, że podobne rękopisy znajdowały się w posiadaniu Jana Karola Konrada Oelrichsa (1722–1799), profesora prawa w Gimnazjum Akademickim w Szczecinie oraz Fryderyka Dregera (zm. 1750), urzędnika najpierw w księstwie szczecińskim, potem w Berlinie, posiadającego historyczne zainteresowania¹⁹.

Jest istotne, że Gebhardi pierwszy powiązał rękopisy w grupę stwierdzając ich związek z rodziną Chemnitzów. Ani pomeraników ani poloników nie było w bibliotece jeszcze w 1657 r., jak wynika z katalogu z tegoż roku opieczętowanego przez radę miasta. Brak ich także w XVII w. w katalogu: *Catalogus quae in amplissimi senatus Lüneburgensis Bibliotheca reperiuntur*²⁰. Nie są wymienione też w żadnym z obcych katalogów, które wpłynęły do biblioteki miejskiej razem z książkami. Zwracają uwagę liczne polonica, znajdujące się w katalogu Büttnera z początków XVIII stulecia. Jest tam *liber proprius* Łubieńskiego oraz duża liczba polskich lub Polski dotyczących druków wydanych w latach 1620–1660. W katalogu brak jest księgi poselstw, nie ma też pomeraników, co oznacza, że dotarły one do Biblioteki po 1718 r. Do 1718 r. sięga bowiem część katalogu Büttnera spisana jedną ręką. Polonika musiały przynajmniej w większej części dotrzeć do biblioteki jako zbiór. Świadczy o tym katalog z XVIII w., obejmujący tylko polskie druki pt. *Catalogus scriptorum de rebus Regni Poloniae*, pochodzący z jakiejś biblioteki, której zbiory weszły w skład biblioteki miejskiej.

Cenne informacje dotyczące losów interesującego nas księgozbioru przynosi zasób rękopisów Biblioteki Krajowej w Hanowerze. Tradycje biblioteki sięgają lat 1665–1676, tj. lat panowania Jana Fryderyka z Braunschweig–Lüneburg, rezydującego w Celle. Jako książę Cellenberg–Hannover Jan Fryderyk przeniósł swoją bibliotekę do Hanoweru. W latach 1676–1716 biblioteką kierował Gotfryd

¹⁴ Por. *ibid.*, s. 126.

¹⁵ *Bibliotheca Danica*, Bd. 4, Kopenhavn 1963, kol. 573.

¹⁶ F. Gallati, *Der Königlich schwedische in Teutschland geführte Krieg*, s. 13.

¹⁷ *Handschriften zu Lüneburg von Herrn Bibliothekar Dr. Bethmann*, „Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde” 11, 1858, s. 778–779.

¹⁸ Niedersächsischen Landesbibliothek Hannover, Ms. XXIII 848, Auszüge und Abschriften von Urkunden und Handschriften welche vornemlich das Hertzogthum Lüneburg betreffen, Th. 1, 1762, s. 519, 520, 523, 524.

¹⁹ Por. ADB, Bd. 5, s. 391, Bd. 24, s. 318.

²⁰ Stadtarchiv Lüneburg, AS 8a, Nr 68, Bd. 1.

Wilhelm Leibniz. Biblioteka powiększała swój zasób poprzez dziedziczenie prywatnych bibliotek książąt z domu Welfów oraz zakupy. Część zbiorów pochodzi z prywatnej biblioteki królowej szwedzkiej Krystyny (1626–1689), składającej się częściowo z łupów szwedzkich w wojnie 30-letniej. Na bibliotekę złożyły się ponadto zbiory uczonych, urzędników i dyplomatów w służbie Hanoweru. W 1684 r. w skład biblioteki weszła część zbiorów Aleksandra Erskina (1598–1656), szwedzkiego polityka i dyplomaty. Ze zbiorów szwedzkiej proveniencji należy wymienić też Bibliotekę Dytryka von Stade (1637–1718), prawnika w szwedzkiej służbie²¹. Nie bez znaczenia dla nas jest też fakt przechowywania w Bibliotece Krajowej spuścizny po Janie Henryku Büttnerze (1666–1745), historyku, genealogu, sekretarzu rady i bibliotekarzu w Lüneburgu²². Wśród zbiorów biblioteki znajduje się też kilka poloników, z których najbardziej interesującym dla nas jest:

Ms. XXXIV, 1777, 32 x 21 cm, 342 karty, oprawa pergamin. Zawiera kopie pism wychodzących z kancelarii królewskiej, instrukcje poselskie, odpowiedzi posłom i mowy. Najliczniejszą grupą są pisma i dokumenty do Władysława, króla Węgier i Czech, cesarza Maksymiliana, papieża Juliusza II, kardynałów i nuncjusza papieskiego Achileasa de Grassis. Są instrukcje i pisma dla posłów na Węgrzech, w Moskwie, do Bogdana hospodara mołdawskiego, na Mazowsze, dla Inflant, do wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Albrechta Hohenzollerna, doży weneckiego, Juliusza Medici, Elżbiety księżnej legnickiej, królowej Barbary Zapolya, Ludwika króla Francji. Ponadto tom zawiera pisma do biskupów Królestwa (także pomezkańskiego Joba Dobenecka) oraz panów i miast. Tom obejmuje przeważnie lata 1511–1515, niewielka grupa pism tyczy się spraw z lat 20-tych. Całość została spisana trzema rękami, przy czym dwie spisały niewielką ilość pism. Poszczególne pisma zostały zaopatrzone w nagłówki. Bez wątplenia jest to księga legacji o czym może też świadczyć wszyty kawałek papieru, z notą „W metryce większej przywilej na Woinicz Mikołaja Kuczковского ab anno 1605 usque ad annum 1609”.

Katalog rękopisów Biblioteki Krajowej w Hanowerze zawiera przy tej pozycji adnotację, że rękopis został nabyty w 1739 r. biblioteki należącej do rodziny Rantzau w Lüneburgu²³. Zakup objął cztery rękopisy, oprócz księgi poselstw tom materiałów historycznych o niewątpliwie szwedzkim pochodzeniu, zawierający m.in. pierwszą księgę trzeciej części dzieła Bogusława Filipa Chemnitza o wojnie króla szwedzkiego w Niemczech, rozprawę o praocjczyźnie Gotów Jana Henryka Boecleriego, dzieje wojny szwedzko-duńskiej, relację moskiewską Benedykta Skytta i *Colloquium* tegoż z Jerzym Zdanowiczem (1601). Rękopis nosi sygnaturę Ms. XII c 738. Katalog rękopisów przy partii o wojnie szwedzko-duńskiej zawiera adnotację: *historia belli Sueco-Danici atque ipsum illud exemplar, quod Holunia discedens reliquerat Axelio Oxenstiernio, Regni Cancellario*, odnosząc tę notę do ręki Leibniza. Jest istotne, że uwaga Bodemanna, autora katalogu nie została potwierdzona przez bibliotekarzy zajmujących się spuścizną Leibniza. Najprawdopodobniej rękopis znajdował się w rękach osoby opiekującej się biblioteką Axela Oxenstierny, kanclerza Królestwa Szwecji. Funkcję tę sprawował Jan Widekindi (1620–1678), od 1655 r. lektor gimnazjum sztokholmskiego, od 1665 r. historiograf Królestwa Szwecji. Wiemy, że zgromadził dużą bibliotekę. Napisał: *Gustaff Adolphs II. Historia och lefwernes beskrifning*, Stockholm 1691, *Historia belli Sueco-Moscovitici* [...], Holmiae 1672²⁴.

Więcej o pochodzeniu księgi legacji dowiadujemy się dzięki następnemu z rękopisów Ms. XII. 746: *Epistolae Jani Rutgersi et Hugoni Grotii ad Axelium Oxenstierna magnum quondam Regni Suedici Cancellaricum (Latae ex magna eius cancellaria, que in Aula Füholmensi aestivo tempore anni 1676 in ordinem regidebatur ad autographorum fidem a Nic. P. Grubio diebus 2–22 Aug. descriptae)*. Kieruje

²¹ Por. K.–H. Weimann, *Hannover 1, Niedersächsische Landesbibliothek*, w: *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*, s. 18–47.

²² *Die Niedersächsische Landesbibliothek in Hannover. Entwicklung und Aufgaben*, hrsg. v. W. Totok, K.–H. Weinmann, Frankfurt/M. 1976, s. 118–119.

²³ Por. E. Bodemann, *Die Handschriften der Königlichen Öffentlichen Bibliothek zu Hannover*, Hannover 1867, Nr Ms. XXXIV, 1777.

²⁴ *Scandinavian Biographical Archive, Section B: Sweden und Finland* (za C. M. Carlander, *Svenska Bibliothek och ex libris*, Stockholm 1904).

on nas do rodziny Oxenstiernów. Rękopis Ms XXXIII 1746 to XVI-wieczny odpis kroniki Henryka Łotysza noszący tutaj tytuł: *Henricus Lettus, Chronicon Livonicum vetus, continens res gestas, trium primorum episcoporum 1186–1227*. Rękopis ten jako bardzo ważny dla poprawnych edycji kroniki, cieszył się zainteresowaniem historyków już od 1740 r., tj. pierwszego jej wydania przez Jana Daniela Grubera (1686–1748), bibliotekarza w Hanowerze²⁵. Nazywano go „Kodeksem Oxenstierny”, z uwagi na to, że znajdował się w 1653 r. w bibliotece kanclerza Szwecji Axela Oxenstierny. Leonid Arbusow, wydawca kroniki Henryka Łotysza zrekonstruował w 1926 r., losy rękopisu. Dzięki informacjom Biblioteki w Hanowerze ustalił, że w 1739 r. Johann Daniel Gruber zakupił rozmaite rękopisy i dokumenty mające związek z rodziną Oxenstierna ze spuścizny po zmarłym 2 II 1739 r. Christianie Rantzau, komendancie w Lüneburgu. Wśród nich także i rękopis kroniki Henryka Łotysza. Arbusow stwierdził też, że w latach 1653–1654 rękopis znajdował się w rękach Eryka Axelssona Oxenstierny, syna kanclerza (1624–1656), od 1654 r. kanclerza Królestwa Szwecji i jednocześnie gubernatora w Prusach, później w Warszawie. Z tej biblioteki wypożyczył rękopis Jan Witte, rajca miasta Rygi. Jako właściciel rękopisu występował też Jan Oxenstierna, brat Eryka i syn Axela. Wynikało to z postanowień testamentu kanclerza Axela Oxenstierny, który zabronił dzielenia biblioteki między synów. Biblioteka po śmierci Eryka (1656) stała się więc własnością Jana, razem z dużą częścią rodzinnego archiwum. Wiemy, że po bezpotomnej śmierci Jana (zm. 1657) rękopis wraz z biblioteką znalazł się w rękach Małgorzaty Brahe, wdowy po Bengcie Bengtsonie i Janie Oxenstiernach. Trzeci raz Małgorzata wyszła za mąż za landgrafa Fryderyka von Hessen – Homburg, zabierając ze sobą bibliotekę Oxenstiernów. Zmarła w 1669 r., zapisując ją landgrafowi Fryderykowi. Jeszcze za życia Fryderyka (zm. 1708) część jej odzyskał Gabriel Turson Oxenstierna, po którego śmierci (zm. 1707), została przewieziona do Szwecji. Część zbiorów w wyniku poszukiwania spuścizny po Bengcie Bengtsonie została odnaleziona w Staatsarchiv w Darmstadt i oddana do archiwum państwowego w Sztokholmie. Arbusow śledząc losy rękopisu Henryka Łotysza zakładał, że część papierów rodziny Oxenstiernów znalazła się w czasach przechowywania ich w Homburg w nieznanym posiadaniu i w nieznanym też sposób znalazła się w bibliotece Christiana Rantzau²⁶.

W Bibliotece Krajowej w Hanowerze znajdują się jeszcze trzy fragmenty związane najprawdopodobniej z kancelarią koronną (sygn. Ms XXXIV, 1770 i Ms XXXIV, 1767, Ms XXXIV, 1773). Są to nieoprawione składki. Ms XXXIV 1770 (18 składek) zawiera m.in. akta poselstwa króla Polski Aleksandra do Władysława króla Węgier i Czech, cesarza Maksymiliana do Zygmunta, króla Polski (1511), poselstwo Zygmunta króla Polski do Władysława, króla Węgier (1512), mandat na Sobór Laterański dla Jana Łaskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, relację polskich komisarzy o sprawach pruskich (1566), przymierze Stefana króla Polski z sułtanem tureckim (1577), potwierdzenie przywilejów i praw podczas elekcji królewskiej (1587). Składki nie zaliczają się jednak do spuścizny po bibliotece Christiana Rantzau i Oxenstiernach. Zostały bowiem zaopatrzone w adnotacje: *von He. von Hengel aus Schlesien* i posiadają sygnatury archiwalne, które świadczą, że pierwotnie wchodziły w skład trzech różnych jednostek. Ms XXXIV 1767 to trzy składki będące fragmentem odpisu jakiegoś układu z kwietnia 1569 r. między mieszczanami Kamieńca Podolskiego, hospodarami wołoskim i mołdawskim, chanem krymskim, etc. Pochodzenie tych składek jest nieznanne. Ms. XXXIV 1773 to sześć składek conceptów listów i testamentu Jana Kazimierza z lat 1638 i 1644. Listy zaopatrzone są w nagłówki nadpisane inną, późniejszą ręką. Do tej grupy pism dołączono później list z 1660 r.

Jest możliwa rekonstrukcja losów zbiorów Oxenstiernów, tzn. tej części, która się nie znalazła dzięki Gabrielowi Tursonowi czy Staatsarchiv Darmstadt w Szwecji²⁷. Jest to możliwe dzięki innym

²⁵ J. D. Gruber, *Eduard Bodemann*, ADB, Bd. 10, s. 4.

²⁶ L. Arbusow, *Die Handschriftliche Überlieferung des „Chronicon Livoniae“ Heinrichs von Lettland*, *Latvijas Universitātes Ruksti*, „Acta Universitatis Latviensis” 15, 1926, s. 189–341; 16, 1927, s. 125–202; *Heinrici chronicon Livoniae*, ed. L. Arbusow, A. Bauer, *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, t. 31, Hannoverae 1955, s. XLVII.

²⁷ Por. katalogi: *Catalogus librorum, qui in bibliothecis illustrium quorundam virorum, hoc tempore reperiuntur, et Holmiae vel simul, tota bibliotheca, vel separatim per partes, indigenis et exoticis, jam nunc usque ad finem mensis Junii subsequenter venduntur... Holmiae, Literis schneiderianis 1732; Förteckning på en samling af vackra och väl conditionerade böcker (som utgjort en del af det Oxenstjerna'ska biblioteket på Tidö)*, Stockholm 1761. Stan badań zbiera hasło: *Oxenstierna*, w: *Nordisk*

nabytkom tej biblioteki. W Bibliotece Krajowej w Hanowerze znajduje się jeszcze cała grupa rękopisów wykazująca związki z rodziną Oxenstierna. Jest to spuścizna po szwedzkim protonotariuszu Hermanie Groote, w której znajdowały się związane z działalnością szwedzkiej kancelarii królewskiej korespondencja króla Gustawa Adolfa i królowej Krystyny, korespondencja króla szwedzkiego z rezydentem przy elektorze saskim (1632/1633), tom pism kanclerza Axela Oxenstierny oraz koncepty pism Korony Szwedzkiej z Siedmiogrodem (Ms XII, 735, 739, 740, 741, 743, 744). W skład spuścizny wchodzi ponadto tom pism Aleksandra Erskina w sprawach pokoju westfalskiego. Hermann Groote, urodzony w Verden, studiujący m.in. w Helmstädt, był od 1689 r. sekretarzem gubernatora księstwa Bremen i Verden Henryka Horna. Po jego śmierci pełnił ten urząd przy Eryku Dahlbergu i Georgu Mellinie. Od 1706 r. pełnił urząd szwedzkiego protonotariusza²⁸. Nieznanego pochodzenia jest tom listów Jana Oxenstierny z lat 1645–1646.

Wszystkie wyżej zebrane poszlaki wskazują, że w początkach XVIII w. w Lüneburgu oraz w Bremen–Verden pojawiła się duża liczba rękopisów na ogół kancelaryjnego pochodzenia, tj. z kancelarii szwedzkiej, polskiej i pomorskiej, których wspólną cechą był związek z rodziną Oxenstiernów oraz Bogusławem Filipem Chemnitzem. Weszły one w skład biblioteki Chrystiana Rantzau, Biblioteki Radzieckiej w Lüneburgu oraz biblioteki Hermanna Groote. Pojedyncze tomy, jak np. nabyty między 1718 a 1762 tom księgi legacji z czasów Zamoyskiego mógł być częścią jakiejś mniejszej biblioteki i z nią wejść w skład biblioteki Lüneburga. Podobny los mógł spotkać omówiony wyżej tom listów Jana Oxenstierny z lat 1645/46. Jest możliwe, że *Liber proprius* Stanisława Łubieńskiego wraz z grupą pomeraników zanim znalazły się w bibliotece Lüneburga były własnością Chrystiana Rantzau. Świadczyć o tym może, najprawdopodobniej w wyniku chęci przysporzenia większej chwały własnej rodzinie, przypisanie autorstwa kroniki pomorskiej Tomasza Kantzowa tajemniczemu „Tomaszowi Rantzow”. Ślad podobnego zabiegu spotykamy jeszcze raz na rękopisach polskiego pochodzenia, tym razem nie kancelaryjnego. Interesujące są tutaj bardzo staranne odpisy druków Ms XXXIV, 1769, Ms XXXIV 1768, m.in. *Historia Polonica Joannis Dlugossi* wydanej przez Herburta Dobromilskiego w 1615 r. oraz Stanisława Sarnickiego *Annales*, wydrukowanych w 1587 r. W odpisie druku Dobromilskiego na stronie tytułowej znajduje się herb. W tarczy czwórdzielnej w krzyż z herbami Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego znajduje się w tarczy sercowej herb Szwecji zaś w jego sercu herb Wazów. Odpis *Annales* Sarnickiego ma także na stronie tytułowej herb Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego w wieńcu laurowym z tym, że tarcza sercowa jest dwudzielna w słup, pola zaś czerwone i srebrne. Herbu tego nie sposób przypisać żadnemu z monarchów polskich. Zawodzą też próby przypisania herbu w tarczy sercowej pretendentowi do korony polskiej, tj. Maksymilianowi Habsburgowi. Dodatkowy kłopot sprawia fakt, że w wydrukowanych rocznikach Sarnickiego tarcza sercowa jest pusta z uwagi na bezkrólewie²⁹. W rękopisie herb jest pokolorowany. Można by przyjąć, że herb w tarczy sercowej należał do Henryka Juliusza biskupa Halberstadt (1564–1613) jednak nic nie wiemy na temat starań tegoż o koronę polską. Jest to zresztą prawie niemożliwe do zaakceptowania z uwagi na to, że oba druki zostały przepisane jedną ręką (!) w tym samym czasie, tj. w czasie panowania Zygmunta III Wazy. W przypadku herbu duńskich hrabiów Rantzau tarcza sercowa jest dwudzielna w słup, pola zaś są czerwone i srebrne. Herb Rantzau jako hrabiów Rzeszy ma w tarczy sercowej w polu błękitnym złotego, ukoronowanego lwa. Najprawdopodobniej więc i te odpisy druków były w posiadaniu Chrystiana von Rantzau, przysparzającego na kartach księgozbioru większej chwały własnej rodzinie.

Biblioteka Chrystiana Rantzau nie ma oczywiście nic wspólnego z biblioteką Henryka Rantzau, znakomitego humanisty, złupioną w Breitenburgu w 1627 r. przez Wallensteina i odbudowywaną przez następne pokolenia³⁰. Nie dziwi też obecność Chrystiana Rantzau w Lüneburgu. Matrykuła

Leksikon for Borgraesen, t. 2, Stockholm 1962, s. 176–177. Por. O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk–bibliografisk Studie*, t. 2, Uppsala 1920, s. 46–59; *Bibliotheken der nördischen Länder in Vergangenheit und Gegenwart*, hrsg. v. Ch. Callmer, T. Nielsen, Wiesbaden 1983, s. 172–174.

²⁸ Por. H. Groote, *Deutsches Biographisches Archiv*.

²⁹ Por. K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 18, Kraków 1929, s. 140.

³⁰ M. Poffet, *Die Bibliothek Heinrich Rantzau*, „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig–Holstein–Lauenburgische Geschichte” 11, 1881, s. 69–124; Chr. Walther, *Zum Verbleib der Bibliothek Heinrich Rantzau*, „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig–Holstein–Lauenburgische Geschichte” 12, 1882, s. 192–196.

Akademii Rycerskiej w Lüneburgu odnotowuje Joachima Dytryka w 1704 r. oraz Gerharda i Jana (1709–1710), Chrystiana Emila (1732–1733) i Franciszka Fryderyka (1755–1768)³¹. Jest nawet linia rodziny von Rantzau, której przedstawiciele, tj. Aleksander (1679–1747) oraz Antoni Karol Wilhelm (1704–1771), wywodzący się z linii hrabiów Rzeszy zwanej też brunświcką, służyli jako generał i pułkownik w Brunświku. Chrystian Rantzau służący w Lüneburgu to syn Detlefa zu Rantzau Breitenburg.

Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że biblioteka Chrystiana Rantzau składała się z łupów wojennych zdobytych w Bremen – Verden. Należy przypomnieć, że siedzibą zarządu księstwa Bremen – Verden pod szwedzką władzą było Stade. Pierwotnie znajdujące się w Bremen i Verden archiwalia znalazły się ostatecznie w Stade (1649–1652). W latach 1676–1679 Stade znalazło się w rękach Lüneburga, zaś archiwum pod zarządem archiwisty z Celle, sekretarza Jakuba z Heldbergu. Relacje współczesne mówią o wielkim nieporządku wówczas w nim panującym. Pamiętając o tomie papierów Aleksandra Erskina w spuściznie po Hermanie Groote należy przypomnieć ponadto, że spuścizna po Aleksandrze Erskinie, zawierająca m.in. łupy wzięte przez niego w cesarskim archiwum w Pradze, też znalazła się w archiwum w Stade. Aleksander Erskin zmarł w 1656 r. w polskiej niewoli. Przedstawiona sytuacja, w której archiwalia i księgozbiory traktowano jako łupy wojenne w pełni odpowiadała duchowi epoki. Część archiwaliów ze Stade stała się częścią archiwum z Celle³². W 1677 r. część akt przeniesiono do Verden, skąd nigdy nie wróciły. W 1712 r., w czasie wojny północnej, wojska duńskie rozpoczęły zdobywanie ks. Bremen. Archiwum poniosło straty w wyniku bombardowania artyleryjskiego. Armia Hanoweru, za zgodą Szwedów zajęła Verden. Miesiąc po kapitulacji Stade, archiwum przeniesiono do izby w ratuszu obok biblioteki. W 1716 r. po przejęciu Bremen – Verden przez Hanower, część akt powędrowała do Celle, część do Hanoweru. W 1721 r. Herman Groote, znany ze spuścizny zakupionej przez bibliotekę królewską w Hanowerze prowadził kwerendy w archiwum w Verden³³. Hipotetycznie z łupami wojennymi Hanoweru w Verden i Stade należy wiązać iluminowany graduał z około 1500 r., znajdujący się około 1800 r. w posiadaniu rodziny Stern z Lüneburga, obecnie w zbiorach biblioteki w Lüneburgu, pochodzący z Fromborka, zabrany stamtąd przez Eryka Oxenstierne, syna Axela, kanclerza Szwecji. Eryk rezydował we Fromborku w czasie wojny polsko-szwedzkiej i tam zmarł w 1656 r.³⁴ Hipoteza wydawcy katalogu rękopisów wiążąca pojawienie się graduału będącego własnością warmińskiej kapituły katedralnej w Lüneburgu z kontaktami handlowymi z Prusami rodziny Stern jest raczej mało prawdopodobna. Wśród możliwych posiadaczy rękopisu można wymienić Bengta Oxenstierne (1591–1643), pierwszego męża Małgorzaty Brahe, później w Hessen – Homburg. Bengt w latach 1626–27 był gubernatorem w Elblągu, Tolkmicku i Fromborku³⁵.

Niniejsza praca nie byłaby pełna, bez omówienia księgi związanej z kancelarią koronną, a przechowywaną obecnie w bibliotece uniwersytetu w Giessen. Katalog rękopisów biblioteki uniwersytetu w Giessen wymienia cztery rękopisy zdradzające związek z Polską z interesującego nas okresu.

Legatio Stanislai Paulowii episcopi Ollmuzensis ad comitis Regni Poloniae anno Domini MDXC, sygn. 589. Są to akta poselstwa związanego z zabiegami cesarza o sojusze wojskowe i planami pozyskania dla nich partii austriackiej w Polsce w początkach tzw. wojny 15-letniej z Turcją. Z całą pewnością rękopis nie był nigdy własnością ani kancelarii koronnej ani archiwum. Należy wiązać jego pochodzenie z kancelarią biskupów ołomunieckich lub cesarskim archiwum. Jedna i druga możliwość jest tak samo prawdopodobna.

³¹ *Die Matrikel der Ritterakademie zu Lüneburg 1656–1850*, bearb. v. U. Reinhardt, Hildesheim 1979, s. 10, 14, 15.

³² E. Wiese, *Geschichte des Niedersächsischen Staatsarchivs in Stade nebst Übersicht seiner Bestände*, Göttingen 1964, s. 69–91.

³³ *Ibid.*, s. 105–120.

³⁴ S. Dahlgren, *Oxenstierna, Erik Axelsson*, w: *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Bd. 28, s. 532–534.

³⁵ *Ibid.*, s. 476. Por. *Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg*, II *Die theologischen Handschriften*, 1 *Folioreihe*, Theol. 2°1c, s. 6–9.

Rękopis o sygn. nr 195 zawierający mowy Jerzego Ossolińskiego (1595–1650), kanclerza Królestwa Polskiego, wygłaszane podczas legacji do papieża, cesarza, królów, książąt i Republiki Weneckiej.

Relacja komisarzy polskich w sprawie kurateli margrabiego brandenburskiego w Prusach (książęca część) (sygn. nr 590) z 1609 r. Relacja spisana po niemiecku i po łacinie jest kopią o nieznanym przeznaczeniu.

Bez żadnych wątpliwości związku z kancelarią i archiwum na zamku krakowskim ma rękopis pt.: *Inventarium omnium et singulorum Privilegiorum, Literarum et Monumentorum, quaecunque in Archivio Regio Arcis Cracoviensis continentur*, czyli inwentarz archiwum sporządzony przez Stanisława Łubieńskiego (z którym łączymy księgi kancelarii koronnej przechowywane w Lüneburgu) oraz jego brata Macieja Łubieńskiego, prepozyta gnieźnieńskiego w 1623 r. Ten starannie przepisany egzemplarz składa się z listów dedykacyjnych skierowanych do Zygmunta III Wazy, do Wawrzyńca Gembickiego, kanclerza koronnego i komisarzy królewskich, wykazu działów archiwum, tj. 1. *Summorum Pontificum*; 2. *Caesareae*; 3. *Austriae*; 4. *Bavariae*; 5. *Hungariae*; 6. *Bohemiae*; 7. *Daniae*; 8. *Sveciae*; 9. *Germaniae*; 10. *Brandenburgenses*; 11. *Pomeraniae*; 12. *Silesiae*; 13. *Prussiae*; 14. *Livoniae*; 15. *Besarabiae*; 16. *Valachiae*; 17. *Turcicae*; 18. *Tartaricae*; 19. *Regni Poloniae*; 20. *Reginarum Poloniae Reformationes*; 21. *Literae et Privilegia Serenissime Reginae Bona*; 22. *Universales Litterae Majoris Poloniae*; 23. *Palatinatus Posnaniensis*; 24. *Palatinatus Calisiensis*; 25. *Palatinatus Syradiensis*; 26. *Palatinatus Lanciensis*; 27. *Universales litterae Cujaviae*; 28. *Palatinatus Brestensis*; 29. *Palatinatus Inowladislaviensis*; 30. *Terrae Dobrinensis*; 31. *Palatinatus Ravensis*; 32. *Palatinatus Plocensis*; 33. *Ducatus Masoviae*; 34. *Palatinatus Masoviae*; 35. *Palatinatus Podlachiae*; 36. *Palatinatus Cracoviensis*; 37. *Ducatus Oswiecimensis et Zatoriensis*; 38. *Terrae Scepusiensis*; 39. *Palatinatus Sandomiriensis*; 40. *Palatinatus Belzensis*; 41. *Palatinatus Lubliensis*; 42. *Universales Russiae*; 43. *Palatinatus Russiae*; 44. *Palatinatus Wołyniae*; 45. *Brazclaviensis Palatinatus*; 46. *Palatinatus Kyoviae*; 47. *Palatinatus Podoliae*; 48. *Palatinatus Lithuaniae*.

Inwentarz zawiera też szczegółowy opis zawartości archiwum według powyższych działów. Rękopis ma 657 stron folio i nosi sygnaturę 591³⁶.

Wszystkie te rękopisy pochodzą z biblioteki prawnika Renato–Carlo von Senckenberg, który je odziedziczył po ojcu Henryku Chrystianie. Tak jest w przypadku inwentarza archiwum sporządzonego przez Łubieńskich, w którym znajduje się list do Henryka von Senckenberg od Daniela Felkenberga z 13 X 1759. Henryk von Senckenberg (1704–1768) był profesorem w Getyndze i w Giessen, potem radcą dworu Franciszka I. Do końca życia przebywał w Wiedniu³⁷.

Kończąc należy omówić drogę naszych rękopisów z Homburg do Stade i Verden. W tym przypadku zdani jesteśmy na hipotezy, ale dość prawdopodobne rekonstrukcje ich losów. Gabriel Turson Oxenstierna, dzięki któremu biblioteka Oxenstiernów w swojej głównej części wróciła do Szwecji, został w 1692 r., dzięki wstawiennictwu kanclerza Bengta Oxenstierny mianowany gubernatorem księstwa Zweibrücken, pozostającego w unii personalnej z królestwem Szwecji. Nominację zawdzięczał także doświadczeniu w sprawach księstwa. Nabył je w misjach dyplomatycznych, m.in. do Wiednia w 1661 r. Zmarł 28 III 1707 r. w Zweibrücken. Po śmierci Gabriela Tursona jego biblioteka (wraz z częściowo odzyskanymi z rąk landgraфа Hessen–Homburg zbiorami) została przewieziona do Szwecji³⁸. Wydaje się jednak, że nie cała biblioteka do Szwecji dotarła. W Stade pozostały akta

³⁶ Por. *Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae academicae Gissensis*, auct. J. V. Adrian, Francofurti ad Moenum 1840. K. Kaczmarczyk, *Egzemplarz częstochowski inwentarza Archiwum Koronnego z 1613*, „Archeion” 14, 1936, s. 36–38; A. Kłodziński, *O Archiwum Skarbcia Koronnego na zamku krakowskim*, Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności, ser. II, t. 1, 1923, s. 231–234. Rękopis z Giessen datuje się na lata około 1730.

³⁷ R. Jung, *Senckenberg*, ADB, Bd. 34, s. 1–6.

³⁸ L. K. Kinzinger, *Schweden und Pfalz — Zweibrücken. Probleme einer gegenseitigen Integration. Das Fürstentum Pfalz–Zweibrücken unter schwedischer Fremdherrschaft (1681–1719)*, Saarbrücken 1988, s. 357–358 (maszynopis).

i księgi kancelaryjne, które dołączyły do spuścizny po Aleksandrze Erskynie i możliwie po Henryku Hornie (1618–1693), zmarłym bezpotomnie w Stade gubernatorze księstw Bremen i Verden, uczestniku kampanii w Polsce w latach 1655–1660. Do wyjaśnienia pozostaje czas i okoliczności przejęcia biblioteki Chemnitzów przez Gabriela Oxenstiernę.

Poza naszym zainteresowaniem pozostaje epizod związany z przebywaniem w Zweibrücken Stanisława Leszczyńskiego, wówczas pretendenta do korony polskiej. Wraz z nim w Zweibrücken od 1714 r. przebywał dwór z kanclerzem Janem Stanisławem Jabłonowskim. Ostatni szwedzki gubernator księstwa Stanisław Poniatowski po objęciu sukcesji przez księcia Gustawa Samuela Leopolda opuścił je w 1714 r. i złożył dymisję ze służby. Jego starania o wydanie akt z czasów szwedzkiego zarządu księstwem zakończyły się niepowodzeniem. Wcześniej Zweibrücken opuścił Stanisław Leszczyński³⁹.

³⁹ Ibid., s. 711, 770, 780.